

korti) en innan við það Lakahnaus (916 m) og Lakahnauseggjar. Utan við Glámsaugna-nd að Háhyrgg er Glámsaugnaskarð grunnt

Brauryðjendur í garðyrkju

Í Ferðabók sinni frá árunum 1775–1777 greinir Olavíus (I, s. 26–33) frá tilraunum með garðyrkju sem þá voru hafnar víða um land. Sjálfur var Olavíus höfundur að ritlingi, Íslensk úrtagarðs bók, sem út kom 1770 og var leiðbeiningarit um matjurtrækt. Litlu síðar, 1774, kom út Lachanologia (í undirtitli: „maturrabók ... um garðyrkju“) eftir Eggert Ólafsson og var báðum þessum ritum dreift ókeypis til almennings. Olavíus nefnir nokkur dæmi um tilraunir með garðyrkju á Austurlandi (Ferðabók II, s. 135–137) og segir síðan: „Af öllu þessu sést, að kál-garðarnir eru sárafár, þegar tekið er tillit til alls svæðisins.“ Ekkert dæmi nefnir hann um garða í Hólmasókn.

Sýslumannsfrúin í Eskifirði, Soffía Amalía Erlendsdóttir ættuð af Vestfirðum (bróður-dóttir Jóns Grunnvíkings), stundaði þar garðyrkju um 1780 með góðum árangri eins og vottað var af Jóni Sveinssyni sýslumanni síðar eiginmanni hennar, haustið 1781. Þá var garður hennar 15 fadmar á lengd og 9,5 fadmar á breidd. Uppskeran þetta haust voru 5 tunnur af gulrófum, 2 af næpum og talsvert af græn-káli. Það ár voru kálgarðar á aðeins þremur jörðum í Múlasýslum. Soffía fékk árið eftir samkvæmt konungstilskipun 4 spesíur í verð-laun fyrir garðrækt og hélt henni ótraud áfram þrátt fyrir afar rýsjótt áferði og áföll og naut til þess stuðnings eiginmanns síns. Kvartar hann undan því í bréfi haustið 1783 að alltof fáir vilji koma sér upp kálgerðum og segir að

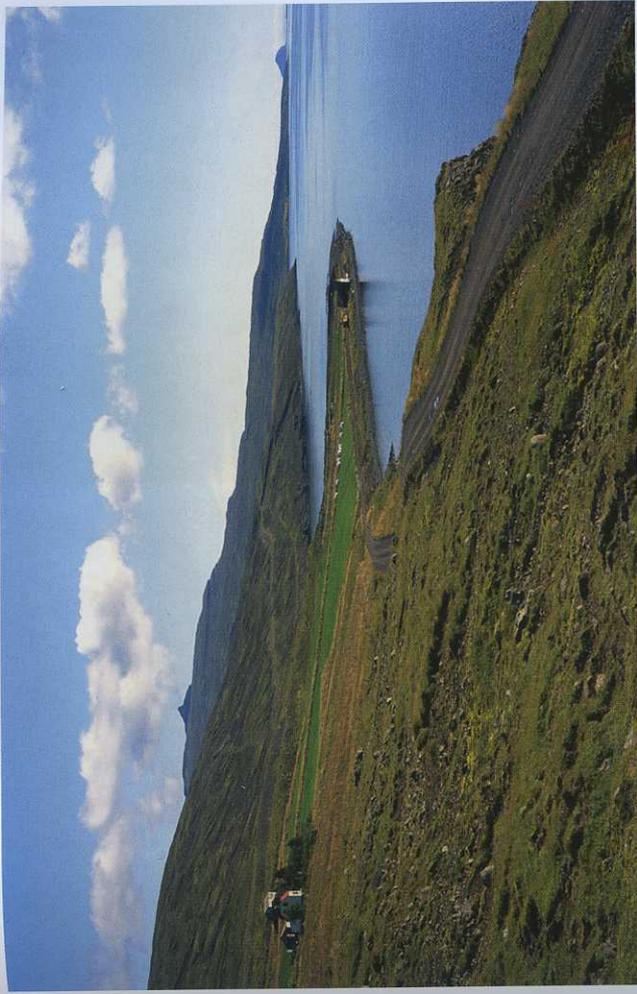
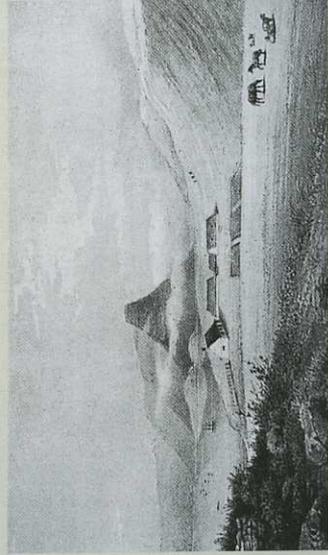
og enn utar Hrafnaskörð milli Háhyrggs og Grákolls (771 m). Í byrjun 20. aldar bjuggu um skeið á Helgustöðum Andrés Runólfsson

þrátt fyrir óblíða veðráttu hafi þau „... í Eski-firði auk góðrar uppskeru af grænkáli og kálrabí fengið norskar næpur og danskar rófur 13 lóð á þyngd og rauðar kartöflur hálfir lóð á þyngd, þótt við yrðum að taka upp 4. sept. vegna frosts og snjóa ...“ (Eskja II, s. 98, 225 og 244)

Vafalaust hefur árangur sýslumannshjónanna í Eskifirði orðið þeim sem við embættinu tóku 1801, Þórði Thorlacíus og konu hans Gyðu (Gytha) Thorlacíus danskaetræðri, hvatning til garðræktar á búi þeirra á Helgustöðum. Voru garðar frá Gyðu rómaðir og settu svip á staðinn eins og sjá má af samfíma teikningu. Í endur-minningum sínum segir hún m. a.

„Allir rótarvextir á Íslandi eru bæði langtum stærrí og betri en í Danmörku. Bæði næpur og gulrófur geta orðið 4–5 pund, og safinn streymir úr þeim, þegar þær eru skornar sundur. Ég hafði einkanlega mikil not af gulrófum í braud. Ég sauð þær í saltvatni, marði þær vel og hnoðaði og bjó svo til braud, svo sem venja er til á Íslandi, kringlóttar flatkókur, sem eru bakaðar á pönnu eða glóð og eru líkar norsku flatbraudi. Að vísu þarfnast rófumar meiri umhirðingar á Íslandi en í Danmörku. En það var ekki kuldinn, sem stóð þeim fyrir þrifum hjá mér, heldur stormar og þurrkar. ... Við fengum stundum einar 20 tunnur af næpum og 30 af gulrófum og gátum notað þetta bæði handa mönnum og skepnum. ... Garðyrkjan lánaðist einkum vel sumarið 1807, og þá var gerð lögskoðun á garðinum.“ (Endurminningar, s. 39–40)

Sýslumanns-erid Helgustáðir, nefnt Gyðuborg á dögum Gyðu og Þórðar Thorlacíus skömmu eftir 1800. Svæðilegar byggingar og matjurtagarðar nær. Eftir steinprentaðri mynd frá 1814. Birtist í bókinni Endurminningar frá Gyðu Thorlacíus, ísl. útgáfa 1947.

Helgustáðir og Helgustaðahlíð. Skerúður utan við fjarðarmynni.

og María Níelsdóttir Beck foreldrar Kristins E. forstjóra Máls og menningar og Einars umbodsmanns þess sama fyrirtækis. Einn sona Andrésar af öðru hjónabandi var Kristján bæjarfulltrúi í Hafnarfirði og utan hjónabands Valdimar sjómaður í Neskaupstað, faðir þekktara skipstjóra þar í bæ.

Silfurbergsnáman á Helgustöðum

Í Hlíðarbrúnum spölkorn ofan Þjóðveggar milli Helgustaðaár og Hrafnar er silfurbergsnáman á Helgustöðum, þekkt undir nafninu Helgustadanáma. Var hún friðlýst sem náttúruvætti árið 1975 að frumkvæði Náttúruverndarsamtaka Austurlands. Rétt utan við námuna rennur lækjarsytra kölluð Silfurlækur og vöktu silfurbergsmolar í farvegi hans fyrst athygli manna á hvað hér væri að finna. Vatn úr læknum kvíslast stundum inn á námusvæðið. Gamall vegruðningur, nú göngustígur, liggur frá Þjóðvegi út og upp að námunni sem er aðeins svipur hjá sjón hjá því sem var meðan þar var numið silfurberg.

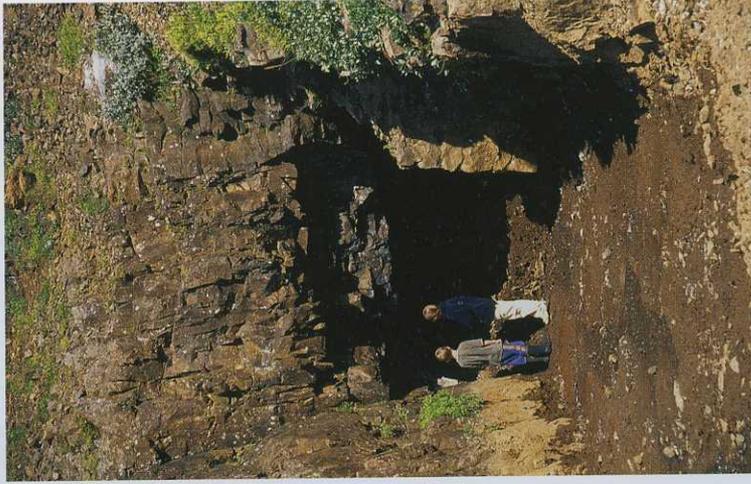

Aðalnámugryfjan frá 19. öld.

Leifar af búnaði til mölunar rosta.

fjórðu hluta í Helgustöðum en sfórðungur var í opinberri eigu uns ríkið keypti hlut Þórarins 1879. Var áfram unnið í námumni öðru hvoru á tímabilinu 1882–1925 og um og eftir 1900 beitt sprengingum við námugrófina. Tvö banaslys

Námugöngin frá 1921.

tengjast Helgustöðanámu. Árið 1859 druknaði Jónas Þorsteinsson (f. 1840) við flumning á silfurbergi á báti inn til Eskifjarðar. Árið 1923 varð í námumni sprenging sem þrjú menn urðu fyrir og lést þar Egill Ísleifsson (f. 1882).

Niður af námugryfjunni er allstór úrgangshaugur þar sem gefur að líta smábrot af silfurbergi innan um mölina. Rétt þar hjá eru leifar af búnaði sem notaður var undir það síðasta til að mala rosta en svo voru kallaðir gallaðir silfurbergsmolar. Nedan við hauginn sést upphaf um 80 m langra ganga sem Helgi H. Eiríksson verkfræðingur lét grafa inn undir gömlu námuna á árunum 1921–25 og fékkst þar eitthvað af góðu silfurbergi til útfumings. Helgustöðanáma er tvímælalaust sá staður á Austurlandi og líklega öllu Íslandi sem þekktastur hefur orðið vegna verðmættra jarðefna. Aðeins Teigarhorn með sína zeólíta stenst einhvern samjöfnuð í hugum steinasafnara.

Silfurberg er afbrigði steindar sem nefnist kalkspat, á ensku calcite, og er að efnasamsetningu kalsíumkarbónat og þannig ákveðin gerð af kalksteini. Náman á Helgustöðum er á svæði Reyðarfjarðareldstöðvar og þar hefur silfurbergið orðið til við jarðhituummyndun á blágrýti í kjölfar eldvirkni. Einkennandi fyrir silfurbergskristalla á þessum stað er stærð þeirra, gegnsæi og hreimleiki og að þeir klofna auðveldlega og mynda þá 105° horn. Slíkir kristallar urðu þekktir á ensku sem „Iceland spar“, á frönsku „spath d’Islande“ og á þýsku sem „isländischer Doppelspat“. Silfurberg frá Helgustöðum þótti

Silfurbergsæðar í vegg í Helgustöðanámu.

Verkamenn að störfum í Helgustöðanámu 1924. Þýskir ferðalangar í heimsókn. Ljós. Consenmüller; úr bókinni Úr torfþejum inn í tekiöld II, útg. Örn og Öhygur ehf. 2003.

bera af um gæði til vísindarannsókna á eiginleikum ljóss og kristalla. – Auk silfurbergs frá Helgustöðum ber að geta námu inn af Seli á Hoffellsdal í Nesjum en hún fannst 1910 og var í stopulum rekstri á tímabilinu 1911–1939. Er aðstæðum þar lýst í árbók FÍ 1993. (Hjörleifur Guttormsson: Við rætur Vatnajökuls, s. 176)

silfurbergsnámið á Helgustöðum í Ferðabók sína frá árinu 1882 (I, s. 62–66) og fjallar um það í fleiri ritum. Nýverið hefur Leó Kristjánsson jarðeðlisfræðingur bætt um betur með ítarlegum athugunum á nýtingu íslenska silfurbergsins til margháttaðra vísindarannsókna og tækjagerðar fyrir á tíð. (Sjá þrjár tímaritsgreinar eftir Leó á árunum 2000–2002: Silfurberg;

Um hagnýtingu silfurbergsins frá Helgustöðum

Á 17. öld höfðu náttúrufræðingar veitt því athygli að ljóseisli sem fellur á silfurbergskrystal skíptúst í tvennt á leið sinni gegnum hann. Virðast silfurbergsýni frá Íslandi um þetta leyti hafa borist utan til Danmerkur, líklega með námsmönnum. Daninn Erasmus Bartholin gaf í 1669 útrit (Experimenta Crystalli Islandici Diastlasticæ) um þessa eiginleika silfurbergsins en sýna af því hafði verið aflað frá Íslandi að konungsboði árið áður. Bart-holin sendi skólabróður sínum, Hollendingnum Huyghens, silfurbergskristalla en sá hélt fram kenningum um að ljós væri bylgjuhreyfing í ljósvaka, ósýnilegu efni sem alls staðar væri að finna. Kom rit hans um eiginleika ljóss út 1690 (Traité de la Lumière). Sjálfur Isaac Newton blandaði sér skómmu síðar (1704) í þessa umræðu er hann gaf út rit um ljósfræði. Olavius kom að Helgustöðum 1776, lét nema þar nokkurt magn og hvatti til nýtingar silfurbergsins. (Ferðabók II, s. 203) Kristallar frá Helgustöðum bárust að líkindum til meginlands Evrópu með kaupskipum, fiskimönnum og öðrum ferðalöngum fram til 1850. Á árinu 1808 notaði Frakkinn E. Malus silfurbergskristalla til að sýna fram á nýjan eiginleika ljóss, svonefnda skautun (polarisation). Vakti það áhuga fjölmargra vísindamanna á ljósfræði og var á næstu áratugum sannreynt að ljós (og einnig varmageislun) væri þver-bylgja. Einna metkast var þar framlag Frakkans A. Fresnels sem skýrði á fræðilegan hátt mikilvæga þætti í hegðun ljósbýlgjanna út frá skautunareiginleikanum og D. Brewsters í Skotlandi sem nýtti hann til margskonar mikilvægra tilrauna á steindum og öðrum efnum.

Meðal þeirra sem komu að námunni á fyrri hluta 19. aldar var leiðangur P. Gaimards 1836 sem hafði með sér þaðan kistu af silfurbergskristöllum til vísindarannsókna, Jónas Hallgrímsson 1842 og A. Des Cloizeaux 1845. Sá síðastnefndi varð einn helsti frumkvöðull þess að nota skautun ljóss við smásjárannsóknir á steindum.

einstæð saga kristallanna frá Helgustöðum, í Jökli 50. Upphaf smásjárannsókna á þunn-sneiðum af bergi, og nokkur tengsl þess við Ísland, í Jökli 48. Um silfurberg frá Helgustöðum og þróun vísinda, í Glettingi 31)

Um 1830 bjó Skotinn W. Nicol til prisma úr samliðnum silfurbergskubbum sem nýttust betur en ósníðnir kristallar við að greina skaut-unarástand ljóss og breyta því. Voru þessi prisma sett í margskonar skoðunar- og mælitræki. Af þeim ber hæst annars kyns steindir í þunn-sneiðum til að greina hvers kyns svonefnda ljósnúningsmæla (polarimetra) sem mældu áhrif efna á sveiflu-stefnu (skautunarplan) ljóss. Einn þeirra sem notuðu síðarnefndu mælana var L. Pasteur, og urðu rannsóknir hans um 1850 til að valda byltingu í lifrænni efnafræði. Hið sama má einnig segja um áhrif ljósmælinga með Nicol-prismum í lífefnafræði sem og á vissum sviðum ólífrænnar efnafræði kringum aldamótin 1900. Annar sem beitti þessum tækjum í rannsóknum sínum um 1850 var M. Faraday sem sýndi fram á áhrif segulsviðs á ljós. Sú uppgötvun leiddi með öðru til kenningar J. C. Maxwells (um 1864) um að ljós væri bylgja raf- og segulsviða.

Silfurberg frá Helgustöðum þótti ómissandi í Nicol-prismu og bar sú eftirspurn uppi námu-rekstrurnin uns manngerð efni (polaroid-pynnur) leystu silfurberg að nokkru leyti af hólmi á öld-inni sem leið. Á fyrri hluta 20. aldar kom silfurberg enn við sögu í nýjum og merktum vísinda-uppgötvunum og í tækniþróun, svo sem við tilraunir á burðarþoli vélhluta og mannvirkja, í mælingum á bylgjulengdum röntungeisla og notkun slíkra geisla við að kanna byggingu kristalla, við rannsóknir á útgeislun ljóss frá frumeindum og við margs konar athuganir á eiginleikum málma. Sýnir þetta eitt með öðru það geysivíðtæka rannsóknasvið þar sem silfurberg átti hlut að máli í hartnær tvær aldir. Ófáir nóbelsverðlaunahafar í efna- og eðlisfræði á tímabilinu 1901–1930 byggðu rannsóknir sínar beint og óbeint á silfurbergi og Nicol-prismum, svo sem Emil Fischer 1902, Alfred Werner 1913 og C. V. Raman 1930.

Helgustaðanama verðskuldar að henni sé meiri gaumur gefinn en hingað til og horfir nú til bóta. Vegagerðin hefur latitð setja upp fræðsluskilti á áningarstað við þjóðveg neðan við námuna. Á vegum Safnastofnunar Fjarða-

Tveir franskir sjóliðar af eftirlitsskipinu Indre í Helgustaðanámu 1887. Ljós. Henry Labonne.

Úr bók Æsu Sigurjónsdóttur: Ísland í sjónmáli. Franskir ljósmyndarar á Íslandi 1845–1900.

byggðar og Náttúrugripasafnsins í Neskaupstað er hafinn undirbúningur að sýningu sem til-einka á Helgustaðanámu og nýtingu silfurbergs þaðan til vísindarannsókna víða um lönd.

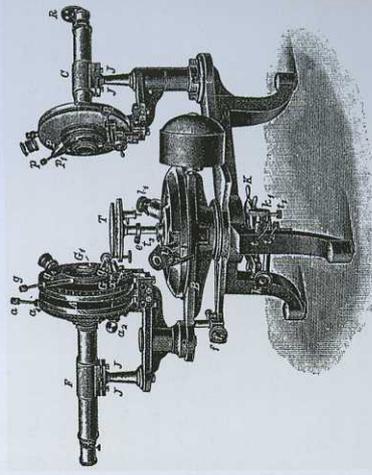

Silfurbergskristall frá Helgustöðum í safni Náttúrufræðistofnunar Íslands. Ljós. Sigurgeir Sigurjónsson.

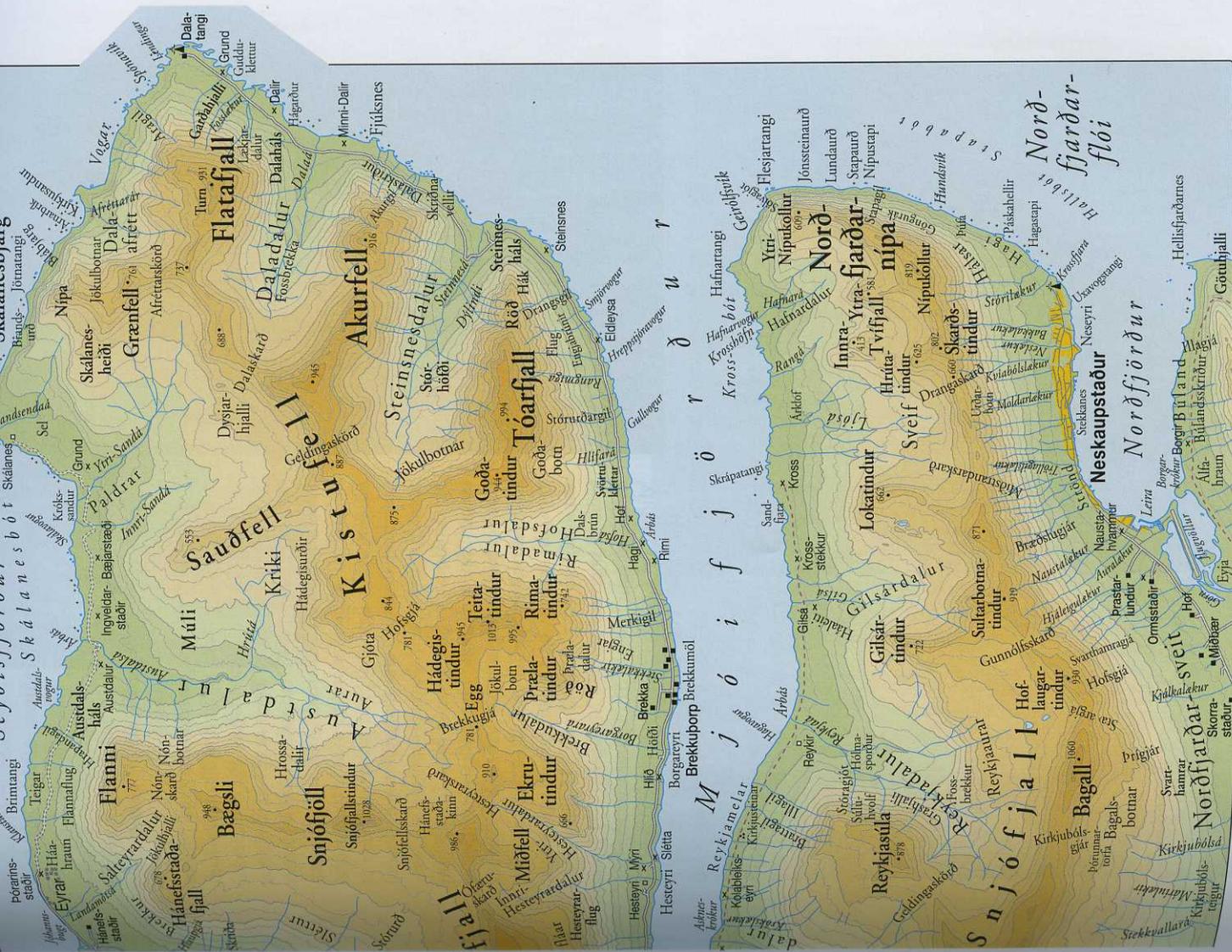
Breiðuvíkurfjarðir

Upp með Hrafná að utan er Hrafnadalur með vegslóðum áleiðis í Hrafnasköð innan við Grá-koll. Utan við er aftur á móti Grakollsskarð, vel fær gönguleið milli Breiðuvíkur og Hellsfjarðar. Sudvestur frá Grakolli gengur fallsrani í átt að Reyðarfirði, brattur að utan og heitir Eyðala-fjall* en nær sjó eru melar og enda þar í háum bökkum. Hér utan við opnast allbreiður sveigur

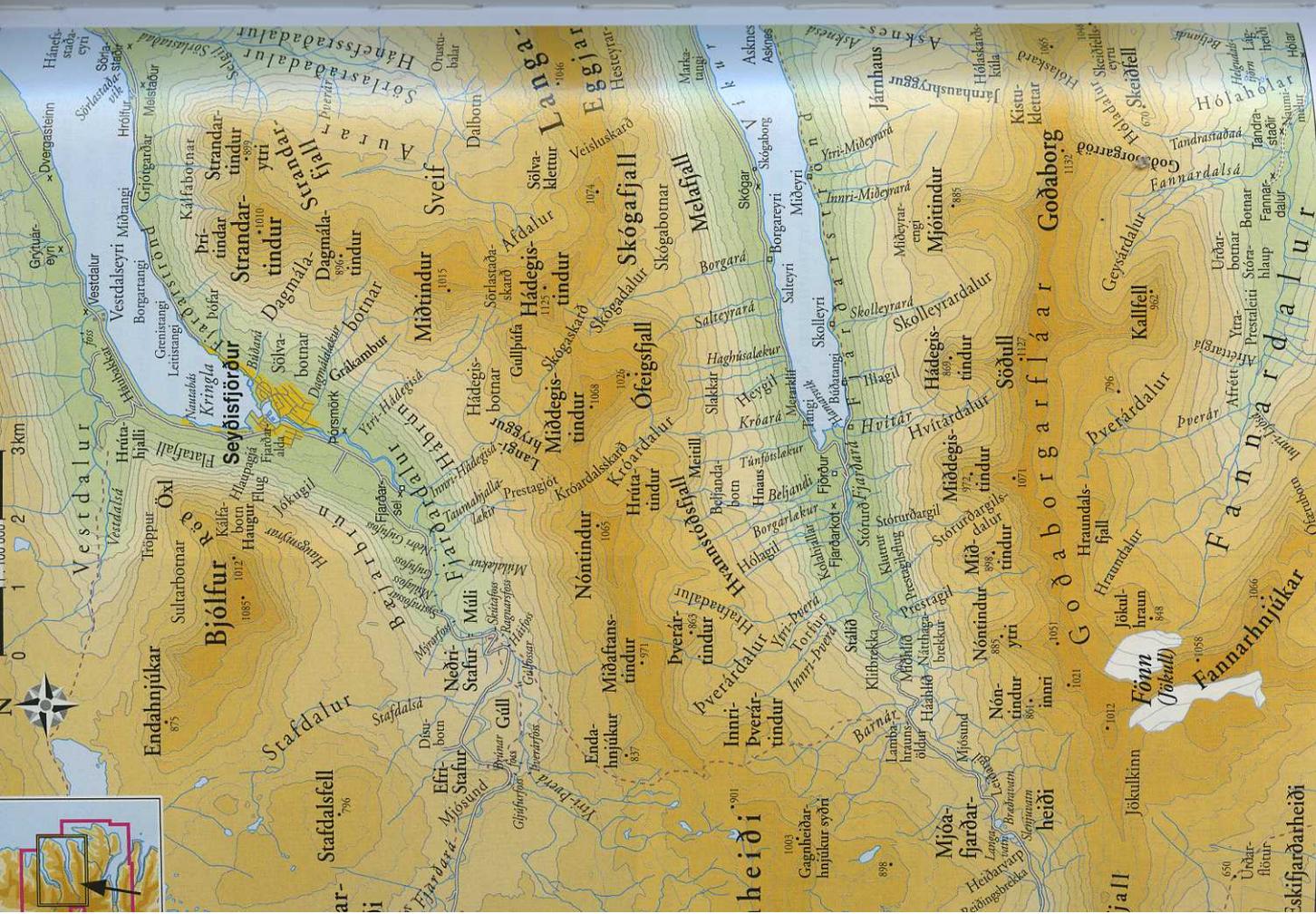
* Nafnið Eygerðarfjall virðist tilbúningur einhverra um miðja 20. öld og á sér enga stöð heima fyrir.

Dæmi um rannsóknataki sem nýtir Nicol-prismu; sjá um hagnýtingu silfurbergs á síðunni á móti.

Bis. 109

Bis. 108

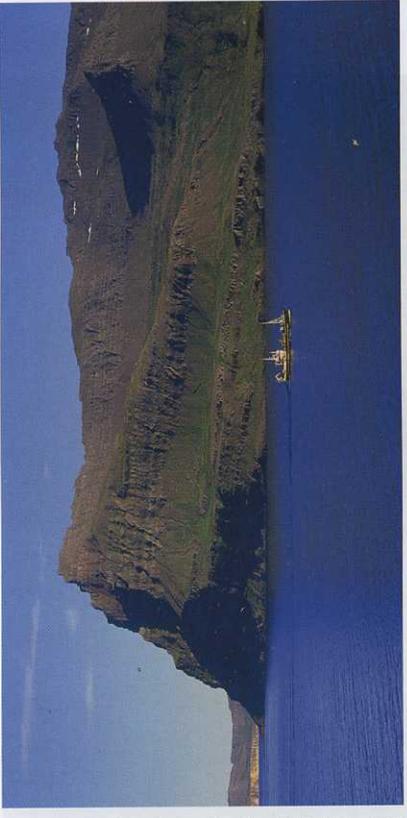

Efri mynd:
Sölbagjót upp af Geirólfsvík. 600 m hátt berg-
kastali.

Nedri mynd:
Nípukollur Mjófröðinga. Geirólfsvík í skugga.

Tvífjöll eru tignarlegar hamraborgir á rínum norður úr Eggjum og niður á milli þeirra skel-
ist Rangá. Upp af Innra-Tvífjalli er Hrutatindur
(625 m) og enn ofar á Eggjum er Skarðstindur
(802 m) utanvert við Drangaskarð. Milli Hrutat-
inds að utan og Lokatinds (662 m) að innan
heitir Sveif, allbreiður stallur með háfallagróðri
norðan undir Eggjum. Sjást þar út og niður af
Lokatindi ummerki eftir skalarjökul sem skriðið
hefur niður úr Sveif. Þar uppi eru drög Ljósár
og sameinast kvíslar hennar þrjár í Arklöfum
út og upp af Krossi. Drangaskarð er upp af
utanverðri Sveif og um það var lagður sími frá
Asknesi til Norðfjarðar árið 1914, jarðstrengur
yfir sjálft skarðið, og á 5. áratugnum sæstrengur
yfir Mjóafjörð. (Vilhjálmur Hjálmarsson:
Gömul saga um síma, í Múlþingi 17) Innst
úr Sveif liggur leið um Miðstrandarskarð yfir á
Miðströnd í Neskaupstað, restrarleið með fé
og stöku sinnu tosað yfir skarðið stórgripum
milli byggða. Snjóflóðahætt er þar
beggja vegna. Mörkuð hefur verið
með stiklum gönguleið um Mið-
strandarskarð yfir að Reykjum og
liggur hún yfir rímann bak við
Lokatind niður á Gilsárdal sem
er allbreið dalkvos upp af Kross-
stekk milli Lokatinds og Gilsár-
tinds (722 m).

Frá Krossbæjum var sótt í hákarl
og til marks um það er Skrápatangi
grasi gróinn út og niður af túni á
Krossi. Þar sjást enn ummerki eftir
holur þar sem hákarl var kæstur
og tóttarbrot eftir hjall. Einskefta
heitir klöpp við sjávarmál inn og
niður af túni á Krossi og tættur
upp af Fleirbýli var ofrast á jörð-
inni eftir 1700 og ábuendaskipti
trú. Vilhjálmur á Brekku skráir
ekki ferri en 77 búendur á Krossi

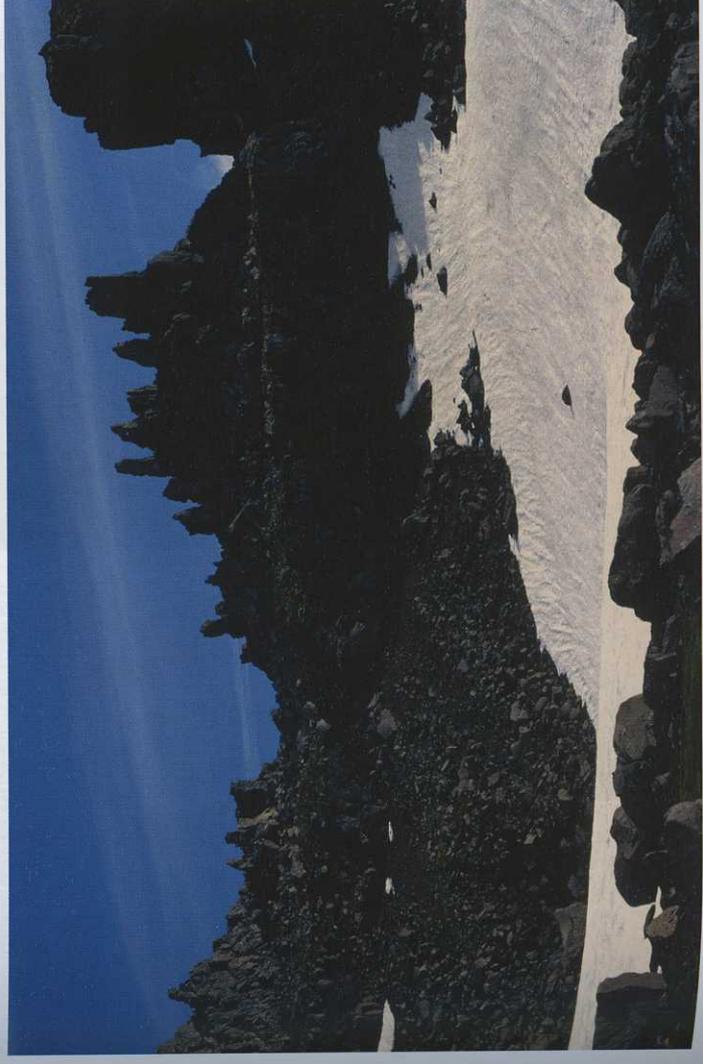
auk 21 húsmanns í Mjó-
fröðingasögum sínum
(II, s. 22–25). Með
síðustu ábúendum var
Vígundur Þorgrims-
son (1913–44), faðir
Þorsteins Vígunds-
sonar lengi skólastjóra
í Vestmannaeyjum og
Gunnars Vígundssonar
sem bjó á Krossi með
föður sínum í áratug.
Kross hefur verið í eyði

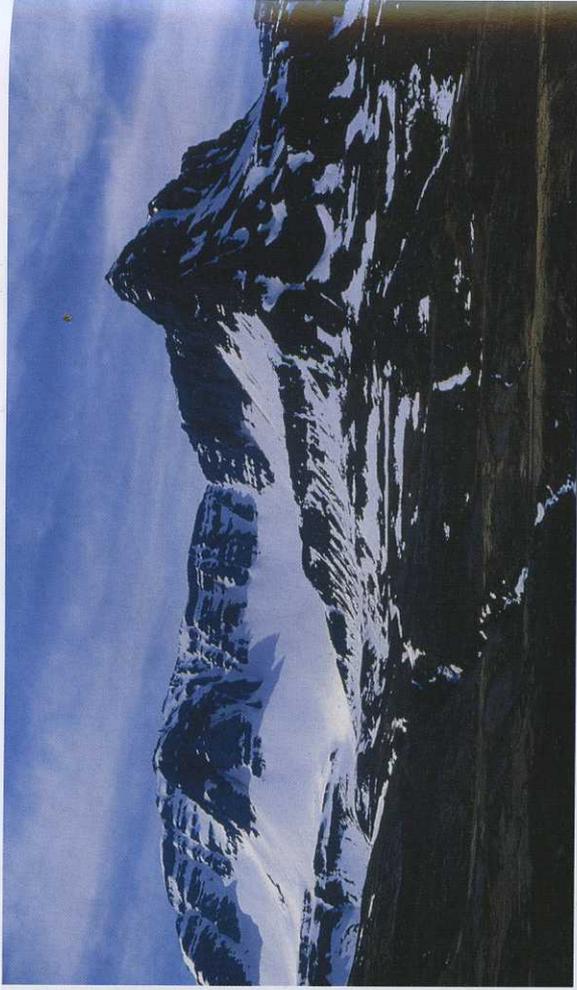

Efsa mynd:
Mynni Mjóafjarðar. Nípuröð, Hafnaradalur
og Yra-Tvífall. Rauðubjörg í farska.

Miðmynd:
Rústir bæjarhúsa á Krossi.
Fjarðarmynni.

Nedsta mynd:
Drangaskarð upp úr Sveif.
Gönguleið til Norðfjarðar.

Gilsártindur.

frá 1952. Huldukonusteinir heitir stór, stakur steinn í túnjadhri. Í honum býr sú þjóð sem áfram þraukar eftir að mennskir eru á brott.

Á Krossstrekk var nær samfelld búseta 1823–1950 en fyrir 1756 var búð um skeið á Krosshjáleigu sem líklega stóð á sama stað. Mun þrengra er þar til landsins en á Krossi en þó voru á stundum um og yfir 15 manns í heimili og fátækt óvenju mikil á síðasta skeiði byggðar. Miðhús hér afbýli yst í túnjadhri á Krossstrekk og komu þar við sögu 1890–1900 átta ábúendur sem gerðu út árabáta

og nýrta uppsátríð í Sandföru litlu utar. Sumarið 1890 reit þaðan úr vör Friðrik Friðriksson síðar landspektur prestur og segir skemmtilega frá reynslu sinni í bókinni Undirbúningsárin.

Á grónum sjávarbakka rétt innan við Gilsá bjuggu á afbýli 1892–1903 hjónin Ólafur Arnason og Sólrun Arnadóttir og eignuðust þar átta börn. Var býlið ýmist nefnt Gilsá eða Gilsártrangi og þar hjá er Tangarétt. Gamall jökulgarður er niður af innanverðum Gilsárdal og heitir melhryggurinn Háaleitri. Ann-

ars er þarna víða allþykkur mýrjardvegur og niðurgrafir troðningar milli bæja. Nokkru utan við Reyki fellur Rjúkindsalækur fram af sjávarhörmum í Rjúkindafossi. Utan við lækinn sjást enn tættur af hjáleigunni Rjúkindi sem var í byggð í aldarfórðung frá um 1880.

Garðlög og rúst á Gilsártranga.

Reykjastúla. Berrinn Reykir á tímblettinum til hegri.

Í gömlum heimildum eru Reykir kallaðir Rjúkindi og fyrst árið 1681 sjást Reykir á blaði. (Jarðaskrá og búenda í Skálholtsbiskupsdæmi) Leyningar eru stórt engjastykki utan Reykjaár og frá Rjúkindafossi liggja landamerki fyrst með læknum og síðan út og upp í innstu öxl Gilsártinds sem markar af Reykjadal á móti fjallinu Reykjastúlu að innan, ofrast kölluð Stúla í daglegu tali. Suður af dalnum lokar af Snjófjall (1065 m) bogmyndað og geysibreitt. Á því miðju situr norðfirski tindurinn Bagall (1060 m), nánast beint á móti Brekku, og sín hvorum megin hans Kirkjubólsgjá og Staðargjá, utar Gunnólfsskarð upp af Reykjaaurum, löngum fáfarið. Niður dalinn fossar Reykjaa í tveimur meginkvísulum, sú innri mun vatnsmeiri, Hólmasporður engjastykki neðst á milli þeirra, ofar grasgefin Sund. Ofan við Efstasund heita Fossbrekkur. Þar er gott að sitja og hlýða á árneiðinn. Grashjalli er innan við ána og inn og upp af honum Geldinga-skorið á bak við Reykjastúlu þar sem auðvelt er að ganga um syðra skarðið yfir á Asknesdal. Stúla er breið og mikil um sig með tveimur

Við hverfsteininn á Reykjum.

Blóðkollur lifir í bláðvarpa á Eldleysu.

Neskaupstaðar árið 1956. Bæjarstjórnirnar klæðir nú að hluta til blóðkollur (Sanguisorba officinalis) og vitnar um garð sem einu sinni var en líklega voru það Norðmenn sem fluttu með sér þessa blómjurt í Mjóafjörð fyrir einni öld. Svo fór að Eldleysa hélt lengur í byggð en höfuðbólið Steinsnes sem

sem Eldleysa heitir, og róa Mjófirðingar þaðan á vorin og sumrin, því að þar kvæð vera betri lending en annars staðar í utanverðum firðinum.“ (Ferðabók II, s. 149) Engjakropp er ofan Engjabrúna og heita þar Heystaði, skýlt í flestum áttum. Feðgar bjuggu á Eldleysu fyrrihluta 20. aldar uns Sigurjón Sigurjónsson flutti með bókasafn sitt óvenju gott til

Smjörvogur

Smjörvogur heitir þróngur og hömrum luktur vogur skammt utan við eyðihjáleiguna Hvamm í Steinsneslandi. Fremri-Smjörvogslækur fellur ofan í vögin sem sést frá Þjóðvegi ef að er gætt. Fram yfir 1900 lá gatan milli bæja um rák í hamrinum ofan við vögin. Aldamótaárið 1900 hrapaði þar vinnukona frá Steinsnesi til dauðs ofan í vögin og átta árum síðar fór á sömu leið fyrir bóndanum í Minni-Dölum. Var gatan þá flutt ofar í landið. Mjófirðingar töldu með öllu ófært úr Smjörvogi nema sjóleiðina. Það afsannaði hins vegar ungur sakamaður, Eiríkur Ólafsson, röklega títugur vinnumaður í Firði, eftir að hreppstjóri Mjófirðinga Sveinn Sigurðsson á Krossi kom honum fyrir í Smjörvogi síðsumars 1812. Taldi yfirvaldið Smjörvog örugga fangageymslu en Þórður Thorlacius sýslumaður hafði áður hvatt til að Eiríkur yrði settur „í hólma umflötinn hvar nokkurt skjól væri“. Enginn slíkur fyrirfinnst hins vegar í Mjóafirði. Víst Eiríks í vögunum varaði aðeins í fáeina daga því að hann gerði sér lítið fyrir og kleif að eigin sögn upp þverhnípið við kamb sem er utantil í vögunum.

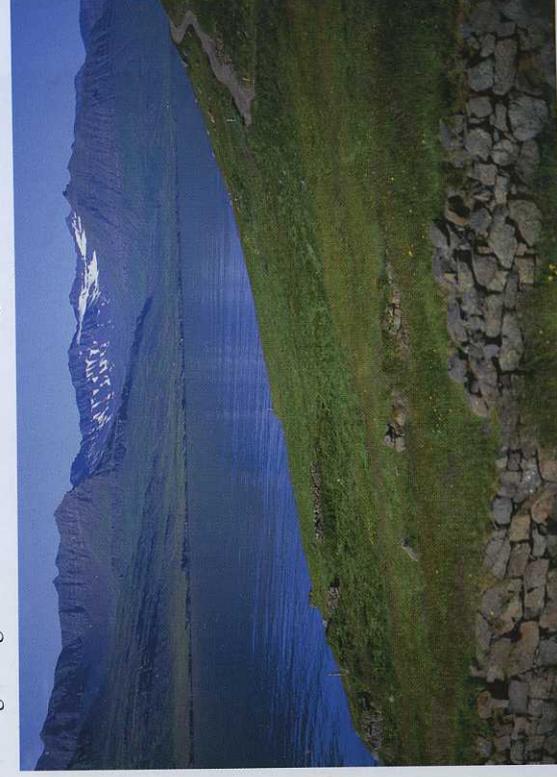
Við Drangsgil. Náfnalaus drangur milli Drangshvammis innan og Votabvammis utan. Smjörvogur afluktur er nokkru innan.

Skammt utan við Smjörvog er Drangshvammur og utan til í honum klettradrangur sem í Þjóðsögunni Nípukerlingin er sagður vera Nípur bóndi Nípu þeirra Norðfirðinga (Þjóðsögur Þorsteins Erlingssonar, s. 300). Hamrabelti Tóarfalls enda í Röð og gengur Steinsnesháls út frá suðausturhorni fjallsins. Steinsnesbær stóð rétt innan við hálsendann í skjóli fyrir norðanátt. Heita Vöðramót á hálsinum og þar er snós neðan vegar nefnd Fálkapúfa. Upp yfir gnæfa hamrar og klettabelti, þeirra á meðal standbergið Stál svo og Háls, þverhnípt klettabelti upp af Bæjarklertti og ber hæst þá horft er frá veginum fyrir neðan. Bændur hús var lengi á Steinsnesi til að spara fólki úr Dalakálki spölinn inn að Firði og oft var ófært nema sjóleiðina að vetrarlagi. Heitir Bænhústótt inn af neðanverðum Bæjarhólnum en ekki sést þar annað en lítil aftöng hæð á yfirborði. Steinsnesdalur gat verið veðravíti, var óbyggður, sléttlendur yst en hækkandi að illkleifri hamragirðingu Tóarfalls og Kistrufells fyrir botni. Að norðan eru Geldingaskórð með sérkennilegum strýtum og síðan Akurfell líkt og pýramídi eða húsgafl mót austri. Dýlindi heita kvosir í dalnum sunnanverðum, innan er Stórhöfði og efst og vestast Jökulbotnar. Sunnan

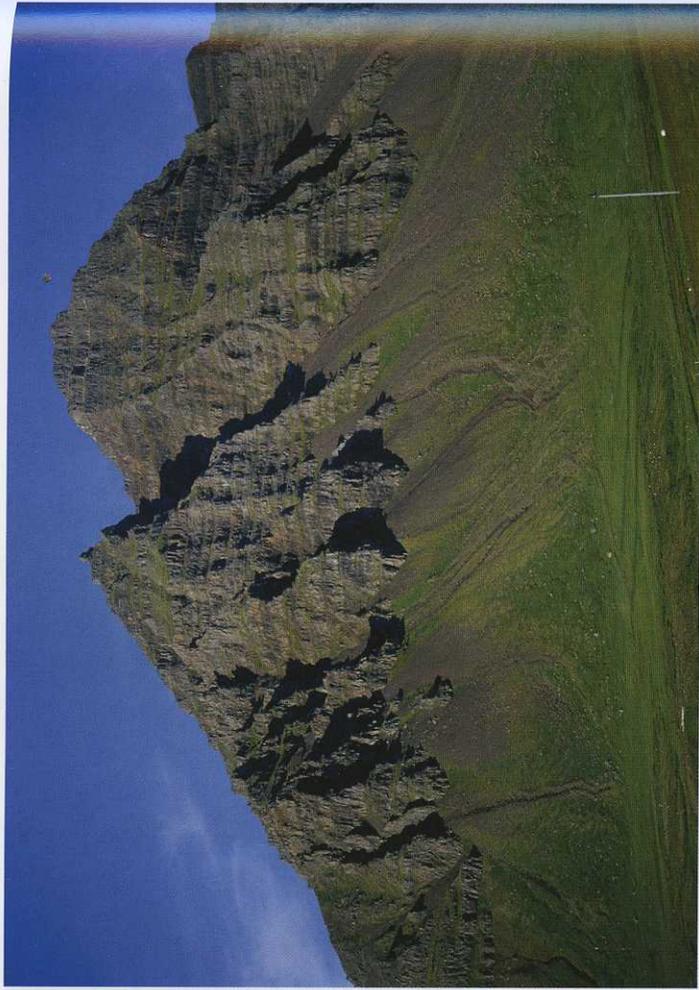
Dalakálfkur

Aður höfum við rekist á hugtakið kálfkur á ferð um Eskifjörð þar sem það er notað um byggðahverfi í fjarðarbotni. Svipað má lesa um Hellsfjörð í Sóknalýsingum (s. 359). Hér hitrum við nafngiftina fyrir á útkjálka og líklega eru þessar orðmyndir, kálfkur og kjálki náskyldar. Dalakálfkur afmarkast af Dalaskriðum að innan og að norðan af Skálanesbjargi. Á ýmsu hefur gengið um byggðina, höfuðbólið var lengst af eða fram um 1900 Dalir í Daladal en á 20. öld tók við hlutverkinu hjáleigan Grund sem eflidist með tilkomu eins af fyrstu vitum landsins 1895. Þar er nú eina byggðin í kálfkinum og hefur bærinn verið nefndur Dalatangi síðustu hálfu öldina.

undir Akurfelli mótar fyrir tóttum á Seli og Selbakkar heita niður með Steinsnesá. Skriðhævellir grösugir en stórsteinóttrir eru austan undir Akurfelli þar sem landamerki mót Dölum eru á Hallbjarnarjæðri við Fremstagi en þar hefst Dalaskriður.

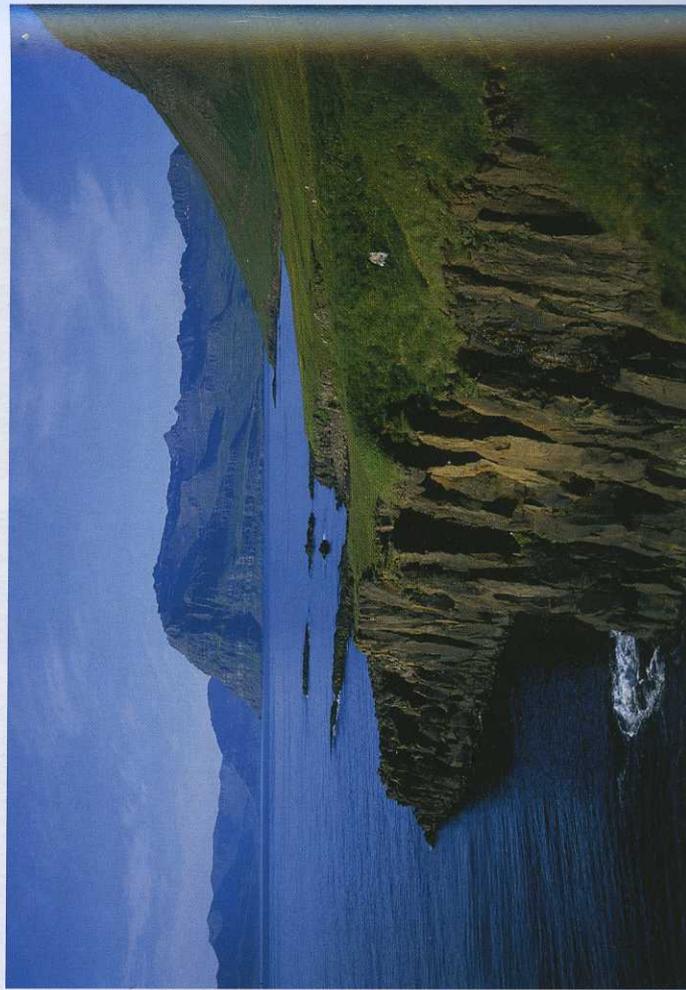

Bæjarstaðið á Steinsnesi.

Efri mynd: Akurfell og Minni-Dalir.

Neðri mynd: Sröndin utan við Dali. Nípa.

Dalangaviti

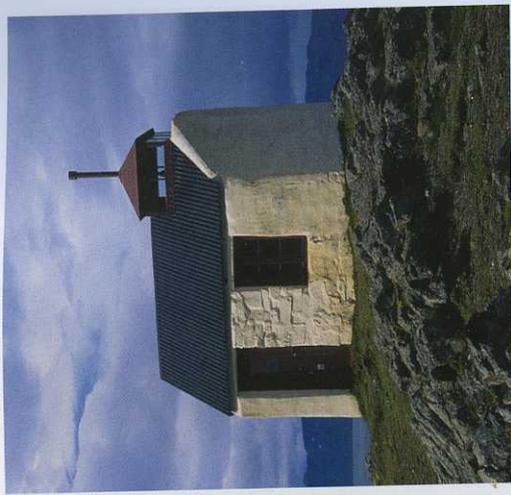
Tveir vitar standa á Dalatanga og eiga sér merka sögu, sá eldri reistur að frumkvæði Ottó Wathne 1895, hlaðinn úr blágrýti og steinlím á milli. Er hann varðveittur vegna minjagildis. Sama ár keypti ríkið (vitamála-sjórn) jörðina Grund og lagði hana til ábylris fyrir vitavörðinn. Yngri vitinn sem enn er í notkun var byggður 1908, endurbyggður 1918 og þá settur á hann þokulúður. Seinna komu til „loran“-miðunarstöð og fleiri tækniundir. Vitana ber hátt sinn á hvorum klappahólnum. – Jeppafært varð frá Brekku út á Dalatanga 1956 en slóð síðan lögð í áföngum, einkum á 9. áratug síðustu aldar.

Við Dalangavita opnast mikið útsýni til norðurs allt að Glettingi og inn í mynni Loð-mundarfjarðar og Seyðisfjarðar. Til sólar sést þaðan allt árið og er fallett að horfa á hana rísa úr sæ sumar sem vetur.

Vitarnir á Dalatanga:

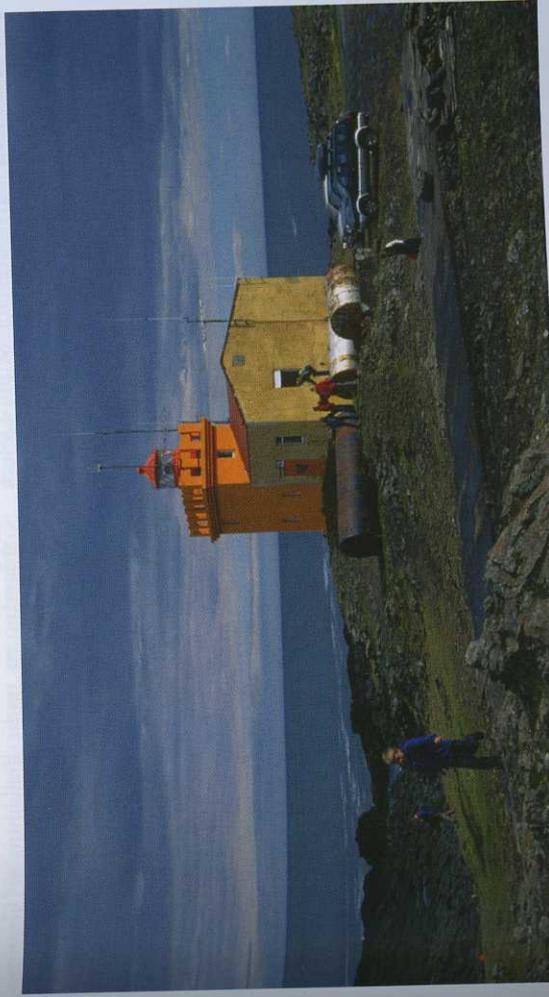
*Sá eldri ofar,
sá yngri neðar á stönni.*

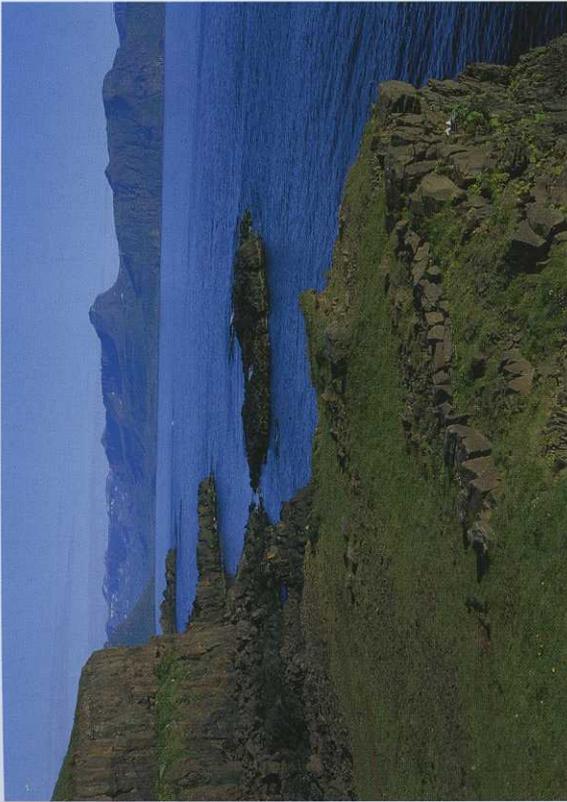
Munnmæli herma að búið hafi verið alls á níu stöðum í Kálki og má sannanlega benda á sjö bólstaði en á 19. öld bar við að búið væri þar á fimm býlum samtímis. Útjörð var óskipt lengst

af og eigandi aðeins einn þegar fasteignir voru metnar 1916. „... þar kvæð fyrrum hafa verið bænhús og heimagröftur“ segir í sóknarlýsingu 1840 (Sóknalýsingar, s. 249) og er margt ósennilegra miðað við staðhætti.

Dalafjöll þrjú talsins, Tóarfell (994 m), Akurfell (916 m) og Flatafell (931 m) einkenna þennan ysta hluta skagans milli fjarða og Steinsnesdalar og Daladalar skerast inn á milli þeirra. Dalaskriður eru í suðausturhlöðum Akurfells, brattar og grýttar en sæmilega grónar milli gilja og er Akurgil þeirra mest. Í þeim er bæði skriðu- og snjóflóðahætt og ófært lang-

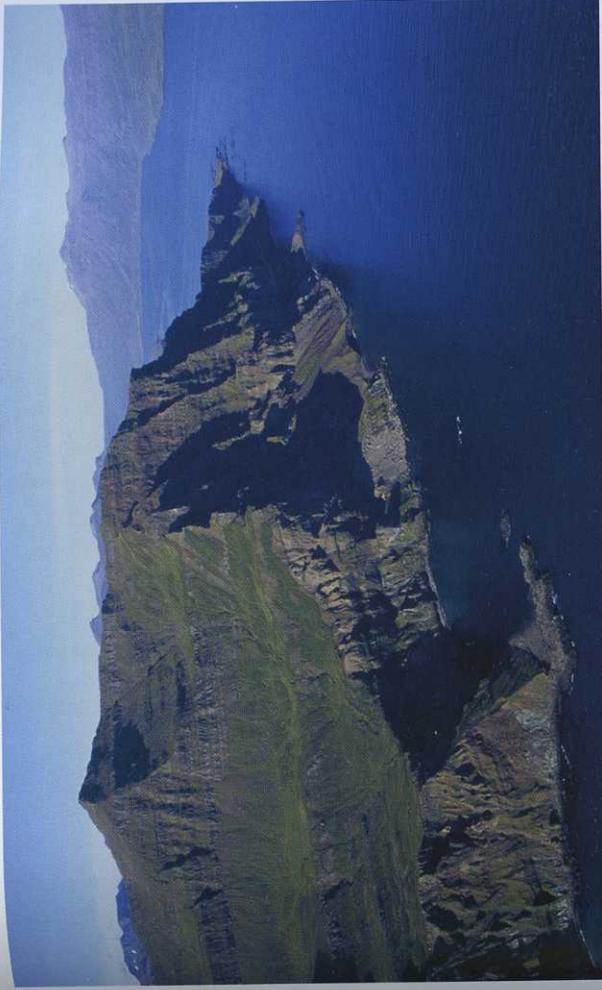

Hörft til norðurs
frá Dalatanga:
Til vinstri glittir
í Borgarnes,
Skalingur
fyrir miðju,
fjöll við Innri-
Alftavík til hægri.

tímum saman að vetrarlagi. Skriðurnar enda við Moldargil upp af Fjúksnesi og brátt opnast Daladalur, um þriggja km langur til vesturs, vel gróinn beggja vegna Dalaár. Gönguleið er inn úr Daladal um Dalaskarð til Seyðisfjarðar yfir 600 m hæð. Farið er upp Fossbrekku og Dala-skarðsflá áleiðis í skarðið. Þar var lögð stímalína 1937 og rafliða 1986. Olavíus nefnir Minni-Dali sem eyðihjáleigu 1775 en þar var búið 1854–1944 að fáum árum frátöldum. Í Daladal var unnið bjarnyr frostaveturinn 1918 um sama leyri og húsfreyja í Minni-Döllum varð léttari. Minnir það á bjarnýrshéimsóknir að Brekku og Hesteyri snemma árs 1874. (Sjá í bók Vilhjálms Hjálmarssonar: Blítt og strítt, s. 253–259) Líft og á Steinsnesi stóðu Dalabýlin út undir sjó til hliðar við dalinn, Minni-Dalir inn undir Akurfelli og Dalir utan við Dalaháls austan undir Flarafalli. Á þessum stöðum er skýlla, síður hætta af snjóflóðum og skárra að leggja að smábátum en fram undan sjálfum döllumum. Þó fór svo að mikið snjóflóð féll 1. febrúar 1885 yfir bæina í Döllum, drap um 50 fjár og laskaði mannvirki. Tvíþýli var oft í Döllum frá 1836 og eftir snjóflóðið var búið á ytri bænum til 1895 en síðan hafði Dalir verið í eyði. Nokkru utar var hjáleigan Dalaborg (Borg) sem á sér slitrótta sögu og hefur verið í eyði frá 1905 en enn sér þar vel til rústa. Miklir

bakkar eru hér með sjónum og út og niður frá Hálsenda feiknahár skriðubakki upp frá flæðarmáli nefndur Hágardur. Sveif eða hvíllt sem kalast Lækjardalur gengur upp í hálsinn og skilur hann að nokkru frá Flarafalli. Efstri tindur Flarafalls heitir Turn og tekur nafn af lögun sinni, flatur að ofan en vel kleifur.* Utan við Fosslæg er komið í land Grundar, nú Dalatanga, og liggur þaðan Garðhjálli út og upp hömrum bryddur. Uppi á honum voru slægjulönd og þar í efra er stór tjörn, kölluð Garðavatn, en undir hjallanum er Grundar-tún þar sem bærinn stóð áður skammt utan við Gudduklett, áður Klaufarklett. Guðbjörg Bjarnadóttir, kölluð Gudda, fannst látin meðan undir klettnefnu sumarið 1767 og með mikla áverka og féll grunur á Hinrik Arngrímsson bónda og Sigríði húsfreyju sem var systir Guð-bjargar að hafa grandað henni. Sekt sannaðist ekki við réttarhald en fimm árum síðar varð

* Ítrekað skal að ekkert eitt Dalafall er til staðar á þessum slóðum en slíkt örnefni hefur lent inn á landabréf Landmælinga Íslands (m. a. kortið Norð-austur- og Austurland, mælikvarði 1:250 000, útg. í júní 2003) þar sem standa á Flarafalli. Dalafjöll í fleirtölu er sambeiti þriggja fjalla. Í ritinu Sveitir og jarðir (III, s. 512–513) er einnig ranglega ritað Dalafall í stað Flarafalls.

Dalafreitt og Skálanesbjörg.

Hinrik uppvis að sauðapjófnadi. Nokkru utar var hjáleigan Garðar nálægt því sem nú standa bæjarhús á Dalatanga. Sjávarmegin er Grundarhöfn, dálitill vogur inn í landið þar sem kastað var fiski á land og skipað upp vörum. Utar er Lón með fjöru og skerjaröð og mjótt og djúpt Sund á milli, oft fært smábátum. Á Grund bjó sama ætt frá 1819 til 1958, þar á meðal víta-verðinnir Helgi Hávarðsson og sonur hans Vil-hjálmur. Bróðir Vilhjálms, Sigurður Helgason (1905–1973), var kennari og skáldsagnahöf-undur og skráði og endurritaði margháttaðan fröðleik um ártihaga sína. Er handrit hans varðveitt á Landsbókasafni.

Út af Dalatangavita er breiður klappartangi og yst á honum Dugguvogur, rás þvert yfir klapp-imar, nafnið rakið til skipstrands 1835 þegar frönsk fiskiskúta lenti þar upp í þoku en hægu veðri þannig að mannbjörg varð. Skipstjór-inn Peter Neuts trúlofaðist Þórdísi heimasætu á Grund og kom árið eftir að sækja brúði sína. Hún hafði hins vegar farist haustið áður er báti hvolfði í mynni Seyðisfjarðar. (Vilhjálmur Hjálmarsson: Dugga frönsk og framboðsfundir, s. 9–31)

Rétt norðan við Dalatanga eru Lendingar og handan þeirra grastofan Nes og Spónavík. Í

Aragili nokkru norðar er hermt að hrpað haf til dauðs á vetrardegi norðfirskur vinnumaður, Ari að nafni, og hafði hann lánað unglíngi sem með honum var brodda sína. (Þjóðsögur Þorsteins Erlingssonar, s. 177–180) Nokkru norðar, inn með mynni Seyðisfjarðar, er skeríð Hallandi spölkorn frá landi. Við ströndina heita þar Vogar þaðan sem komast má um Uppgöngu, klauf gegnum hátt klettabelti, upp í Dalafreitt, allmikíð og gróíð hvolf í fjallinu, kallað Aftrétt heima fyrir. Þar átti Fjarðarkirkja ítak í formi sumarbeitar fyrir veturgamalt nau. Tvær Aftréttarár falla þaðan í tveimur háum fossum niður á Kirkjusand, rekaltak Fjarðar-kirkju. Úr Aftrétt má komast Aftréttarskórð yfir fjallsleggjar milli Flarafalls og Grænfelds niður á Skálanes í Seyðisfirði. Ofærafall er syðst í fjallasveignum að baki Dalafreitt en norðan við ofarlega í fjalli eru Jökulbotnar. Norður af Kirkjusandi gengur Arnarbrík í sjó fram, sögð eina hindrunin í vegi fyrir að komast eftir fjörum undir Skálanesbjörgi. (Sigurður Vilhjálms, örnefnastrá, s. 54) Styrstist þá í mörk við Seyðisfjörð en þau eru frá fornu fari þar sem berggangurinn Ormur í Blábjörgi hríslast upp um blágrænt hamrastalið.